

П'ятницька церква в Чернігові

Архітектурні пам'ятки Чернігова як одного з центрів давньоруської культури мають величезне історико-художнє значення. За постановою Ради Міністрів (№ 125) тут в 1967 р. був створений Чернігівський державний архітектурно-історичний заповідник. Завдяки цьому розгорнулося всебічне вивчення пам'яток, провадиться їх реставрація. Весною 1972 р. вперше почав працювати музей в П'ятницькій церкві, унікальний споруді XII—XIII ст.—останній перед монголо-татарською навалою.

Цей храм є втіленням нового напрямку в архітектурному стилі, поява якого викликана зростанням торговельних центрів. У міських посадах, в ремісничих та купецьких частинах міста будувались храми, що своїми архітектурними формами мали відображати ідеали краси, властиві народному мистецтву. Великого значення будівничі надавали зовнішнім декоративним елементам, розглядаючи монументальні церковні споруди як окрасу міста. Прагнення до цієї мети знайшло свій вияв і в композиції П'ятницької церкви. Динамічна за формою баштоподібна споруда завершена однією банею, яка спирається на триярусні закомари.

Доля П'ятницької церкви дуже складна. Вперше вона постраждала від монголо-татарської навали. В 1670 р. на кошти чернігівського полковника Дуніна-Борковського проводились реставраційні роботи. У XVII ст. тут був відкритий жіночий монастир, і храм переробили в стилі українського барокко: він мав уже сім куполів, з'явилися багатоярусні завершення, добудовано башти і репіді. Монастир оточили дерев'яною огорожею, а на території його збудували келії.

Зазнала шкоди ця пам'ятка і від пожежі 1750 р., після якої її знову відбудували, а фасади прикрасили ліпленням. У 1786 р. монастир було ліквідовано, а келії, трапезна і будинок ігумені розібрані в 1805 р., в зв'язку з переплануванням міста. У 1820 р., за проектом відомого чернігівського архітектора А. Карташевського, замість західної прибудови XVII ст. споруджено було цікаву ротонду-дзвіницю, яка доповнила загальну барочну композицію (рис. 1).

Пожежа 1862 р. та наступна відбудова змінили вигляд пам'ятки. Але найбільших руйнувань завдано їй в роки Великої Вітчизняної війни: внаслідок вибуху німецької авіабомби церква була зруйнована наполовину, немовби розрізана по діагоналі з північного заходу на південний схід (рис. 2).

Після визволення Чернігова від фашистської неволі (21 вересня 1943 р.) сюди прибула Надзвичайна державна комісія, яка обстежила архітектурні пам'ятки міста з метою виявлення шкоди, заподіяної гітлерівцями. В складі комісії був відомий архітектор-реставратор Петро Дмитрович Барановський, який зробив все необхідне для рятування П'ятницької церкви. Було встановлено, що внаслідок руйнування споруди під пізнішим нашаруванням відкрилися її незвичайні архітектурні форми. У 1943—1949 рр. проводився перший комплекс протиаварійних робіт, здійснених у винятково тяжких умовах: майже все місто лежало в руїнах, не було будівельних матеріалів. За рішенням уряду, на допомогу прийшла бригада київських будівельників, яка працювала на розчищенні руїн Хрещатика.

10 грудня 1944 р. П. Д. Барановський на засіданні Вченої експертної Ради по охороні та реставрації пам'яток архітектури доповів про перші консерваційні заходи, а також запропонував проект реставрації П'ятницької церкви¹. Вирішено було відновити первісний вигляд храму (рис. 3). В наступному році проведено другий цикл консерваційних робіт (за проектом О. І. Ігнаткіна) і виконано обміри залишків пам'ятки. Вже в ці перші післявоєнні роки П. Д. Барановський розробив схему планування Чернігівського заповідника, історико-архітектурних пам'яток у складі кремля, який передбачалось зв'язати з відгалуженнями — П'ятницьким та Єлецьким². Опрацьований

¹ Стенограма засідання Ученого експертного Совета по вопросам охраны и реставрации памятников архитектуры. К., 1944, стр. 1.

² Заключение экспертного совещания Комитета по делам архитектуры при Совете Министров СССР 22/IV 1946 г. по проекту планировки г. Чернигова.

Рис. 1. Вид на П'ятницьку церкву після перебудов XVII—XIX ст.

Рис. 2. Руїни П'ятницької церкви в 1941—1943 рр.

ним ескізний проект реставрації П'ятницької церкви³ Комітет в справах архітектури при Раді Міністрів СРСР затвердив 8 квітня 1947 р.

З 1953 по 1959 рр. в дослідженні та реставрації пам'ятки бере участь архітектор М. В. Холостенко. Він разом з М. М. Говденко (Олександровою) провів ретельні археологічні дослідження, результати яких опубліковані⁴. У 1954 р. в «Київпроекті» під керівництвом М. В. Холостенка також складений ескізний план реставрації, який в багатьох деталях відрізнявся від запропонованого П. Д. Барановським (рис. 4) і не був позбавлений помилок. Тому виникла потреба їх виправлення в ході дальших робіт, якими з жовтня 1959 р. і до закінчення відбудови керував П. Д. Барановський. Було проведено укріплення і реставрацію головних конструктивних елементів — стін, пілонів і склепінь, замість дерев'яних пов'язань з'явилися залізобетонні.

В процесі реставрації розпочалось дослідження кожного з окремих елементів конструкцій та декору, втрачені частини відновлювались. Найбільш відповідальний і складний етап — це перехід від стін до ступінчастих закомар і бані, відтворення обрисів пам'ятки в цілому.

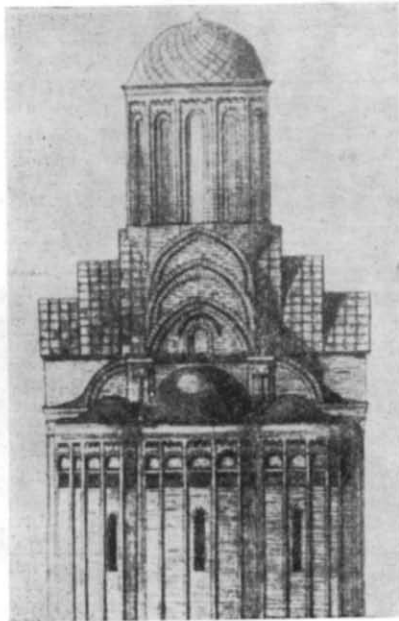

Рис. 3. Проект реставрації П'ятницької церкви за П. Д. Барановським.

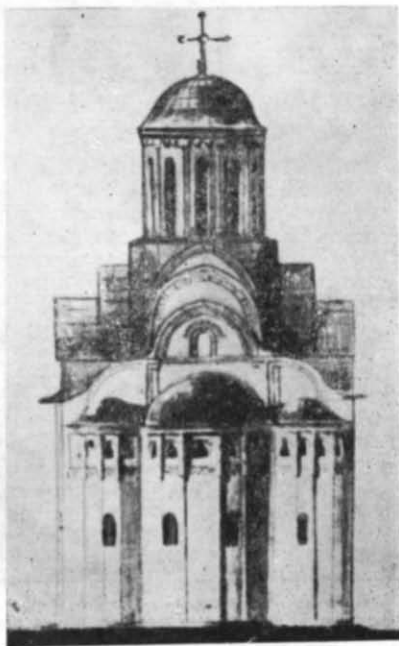

Рис. 4. Проект реставрації П'ятницької церкви за М. В. Холостенком.

У 1968 р. П. Д. Барановський передав Чернігівському державному архітектурно-історичному заповіднику цінні матеріали: колекцію цегли-плінфи, фрагменти фресок, плиток підлоги тощо (всього 945 експонатів). Особливий інтерес становлять цеглини з клеймами. Ці знаки, розташовані на торцях цеглин, належали різним майстрам, що виготовляли плінфу. Всі клейма можна поділити на три групи: 1) клейма, схожі на літери; 2) так звані княжі знаки, наявність яких дає підставу припускати, що у будівництві П'ятницької церкви брали участь і княжі майстри; 3) орнаментальні.

Фресковий живопис П'ятницької церкви майже не зберігся (за винятком залишків на укосах вікон центральної апсиди), але численні різнобарвні фрагменти, що є в колекції, дають уявлення про колорит розпису.

У 1969—1971 рр. були закінчені дослідження вівтарної частини храму, здійснені старшим науковим працівником Чернігівських реставраційних майстерень І. І. Єдомахою та зав. науковим сектором Чернігівського заповідника А. А. Карнобідом (рис. 5).

В зв'язку з тим, що внутрішні розміри церкви невеликі, в розміщеній тут експозиції передане тільки найголовніше. В центрі храму розташовані великі брили-руїни, які завалилися в 1943 р. Вони підтверджують точність реставрації. В результаті їх вивчен-

³ П. Д. Барановський. Техноробочий проект реставрації закомар і главы в пам'ятник архітектури XII в. — П'ятницької церкви в Чернігові. Архив автора.

⁴ СА, № 26. М., 1956, стор. 271—292.

Рис. 5. П'ятницька церква після відкриття в ній музею.

ня й були відновлені відповідні фрагменти споруди. На західних пілонах храму експоновано графічні матеріали — план Чернігова з позначенням місця розташування пам'ятки, план її з добудовами XVII—XIX ст., а також коротку довідку про історію П'ятницької церкви. В ніші північного порталу — малюнок храму до 1941 р., а також його фотографії 1943 р. та креслення проекту реставрації.

В церкві представлені також використані будівельні матеріали і фрагменти фресок; глечик, виконаний на підставі знайдених тут зразків голосників; графічне зображення розрізу мурування і таблиця клейм, які найчастіше трапляються на плінфі.

Таким чином, експозиція П'ятницької церкви містить основні матеріали, що дають уявлення про історію та архітектурно-художні особливості цієї визначної пам'ятки.

В. В. Шуляк